

არტანუჯის ეტიმოლოგია - ისტორიისათვის

ანოტაცია: სტატიაში გამოთქმულია ახლებური თვალსაზრისი არტანუჯის ციხის სახელწოდების ეტიმოლოგიის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: არტაანი, ტაო-კლარჯეთი, ზანიზმები გურულ-აჭარულ-იმერულში.

Revaz Sherozia

The etymology and history of Artanuji castle

Annotation: The article presents a new look about etymology of Artanuji castle's name.

Key words: Artaani, Tao-klarjeti, Zanisms in Gurua-adchara-Imereti dialects.

1. „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენამდე მოღწეული ტექსტების მიხედვით ქუჯი-ფარნავაზის დროიდან მოკიდებული საქართველო (იგივე კოლხეთი, იგივე ზემო და ქვემო იბერია) ერთი მთლიანი სახელმწიფო იყო. მიუხედავად დროდადრო შიდა სამეფო-სამთავროებად დანაწევრებისა, ენობრივ-კულტურული და ეროვნულ-ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით ქვეყანა განუყოფელი, ერთიანი იყო.

მემატიანეთა მონათხრობიდან აშკარად იკვეთება, რომ არაბობის დროს (და არამარტო) საქართველოს გადამრჩენი წამყვანი ძალა დასავლეთ საქართველო იყო, „რამეთუ კრძალულ იყო ქვეყანად იგი შიშისაგან სარკინოზთაჲსა“ (იოანე საბანისძე). არაერთი შემთხვევა შეიძლება გავიხსენოთ, როცა აღმოსავლელი მეფე-მთავრები დასავლეთს აფარებდნენ თავს. ეგრის-აფხაზეთის წინამძღოლები კი, თავის მხრივ, აქტიურად ებრძოდნენ მტერს საქართველოს ყველა კუთხეში.

VIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან მიგრაციული პროცესი, აღმოსავლეთ საქართველოდან დასავლეთში მოსახლეობის გადასვლა, როგორც ამას ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობდა, ინტენსიური უნდა ყოფილიყო. ამავე პროცესს უნდა ჰქონოდა ადგილი სამხრეთ-აღმოსავლეთში, შავშეთ-ტაო-კლარჯეთში, არტაანში, სადაც შედარებით უსაფრთხო საცხოვრისს იპოვიდნენ სამცხე-ჯავახელები.

ბაგრატიონთა სამკვიდრო ტაო-კლარჯეთში, ბუნებრივია, მემატიანეთა ყურადღების ცენტრშია. თუმცა, ისინი თითქმის არაფერს ამბობენ ლაზეთზე, რომელიც ამავე რეგიონშია.

XIII საუკუნემდე იგი ეგრის-აფხაზეთის ნაწილია. იოანე საბანისძეს ეს ნათლად აქვს მითითებული: „საზღვარ მათდა არს ზღვად იგი პონტოდსად, სამკვიდრებელი ყოვლადვე ქრისტეანეთა, მისაზღვრამდე ქალდიადასა. ტრაპეზუნტი მუნ არს...“ სავარაუდოა, რომ დასავლეთ საქართველო, ეგრის-აფხაზეთი მოიცავდა არამარტო ლაზეთს ტრაპიზონის ჩათვლით, არამედ მიმდებარე ტერიტორიებსაც. სპერი, ტაო-კლარჯეთი, არტაანი ჩვენი მემკვიდრეების თვალსაწიერის მიღმა დროში ზანური მოსახლეობის საცხოვრისი უნდა ყოფილიყო. შეთხვევითი არ ჩანს, რომ ანდრია მოციქული ეგრისიდან „წავიდა გზასა კლარჯეთისა.“

2. არტაანი (არტანი), არტანუჯი „ქართლის ცხოვრებაში“ ხშირად სახელდება. ჯუნშერის მიხედვით არტანუჯის ციხე ვახტანგ გორგასლის ბრძანებით ააგეს. შემდეგ აშოტ კურაპალატმა არაბთაგან დანგრეული ციხე გაანახლა და „აღაშენა ეგრეთვე ციხედ, და წინა კერძო მისსა ქუეშეთ აღაშენა ქალაქი.“

არტაანი ტაოს, კლარჯეთის, შავშეთისა და სპერ-ლაზეთის შუაშია მოქცეული. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ სახელდების გამომწვევი ადგილ-მდებარეობა იყოს. ასეთ შემთხვევაში ძირად რტ უნდა მივიჩნიოთ, რომელიც რთ-სგან მოდის. ეს უკანასკნელი ქართველურ სისტემაში საკმაოდ პროდუქტიულია. იგი შეერთების გარდა (ხერთვისი) საპირისპირო მნიშვნელობასაც ითავსებს ისევე, როგორც ყარ ძირი (შეყრა//გაყრა). ზანურ მეტყველებაში რთ- ძირს სამი მნიშვნელობა უდასტურდება:

1. შერევა-შეერთება - ართუ, რომლისგანაც წარმოებულად მიმაჩნია ქართი (თბილისი) და შემდეგ ქართლი;

2. გაყრა-გაყოფა, შარა-ორთუ გზაგასაყარი;

3. ლაზურ მეტყველებაში შემორჩენილია ორთაანი ორთანჯა ფორმა, რომელიც შუა-შუათანა, საშუალოს აღნიშნავს. იმავე ლაზურში ხოფა-ს გვერდით გვაქვს ორთა-ხოფა. თუ ამ მასალის გავითვალისწინებთ, შეიძლება დავუშვათ, რომ არტაანის ამოსავალი ფორმა ორთაანი უნდა ყოფილიყო. მდებარეობის მიხედვით შესაძლებელია შუა მნიშვნელობაც ვიგულისხმოთ და გასაყარიც. არტანუჯი იმავე ძირს შეიცავს, რასაც არტაანი. სხვაობას უჯ დანართი ქმნის, რომელიც სავარაუდოდ უ და ჯ ელემენტებად დაიშლება. შესადარებლად შეიძლება ტოპონიმი ობუჯის მოხმობაც.

აღნიშნულ რეგიონში არტაანი, არტანუჯი განმარტოებით არ დგას. „ქართლის ცხოვრებაში“ კლარჯეთის გვერდით გვხვდება კლარჯი (ისევე, როგორც კახეთი-კახი, ეგრისი-ეგრი და სხვა). ყურადღებას იქცევს არტაანის განაპირას სოფელი ნორგოლეთი. აღარაფერს ვამბობ ბორჩხა, ფოცხოვი ტიპის ტოპონიმებზე (შდრ.: ფოცხო (ეწერი) წალენჯიხის რაიონში), ძიქუა (ახალქალაქი), აწყური, ჩიხორიში, ხვილიში (ასპინძა).

სპეციალისტებისათვის ცნობილია ზანიზმები გურულ-აჭარულ-იმერულში. ტაო-კლარჯული მეტყველების შესწავლა ამ კუთხით საინტერესო იქნება.